DIEPGANG

een kroniek van drie dorpen langs het Reitdiep

Een uitgave van de historische kring Ubbega

■ ***Adorp*** ■ ***Sauwerd*** ■ ***Wetsinge***

Hoe voeren de Groningers naar de Onstaborg in 1400

De herkomst van de vijfkantige vormstenen uit de Onstagracht

De vondst van een naamplaatje en het lange verhaal erachter

Jaargang 13, nummer 37, april 2025

HISTORISCHE KRING
Ubbega

Verslag ledenvergadering

Op woensdag 11 december 2024 vond in het Kerkje van Klein Wetsinge een korte ledenvergadering plaats van de Historische Kring Ubbega. Voorzitter Ben Westerink opende deze vergadering omstreeks 19.20 uur en heette alle aanwezigen van harte welkom.

Mededelingen: de leden zijn geïnformeerd over de inbreng van de HKU tijdens de participatie bijeenkomst Erfgoed Nota van de gemeente Hogeland en over het actuele aanbod van informatie dat te vinden is via de website van de kring. Het bekijken van de interviews van dorpsgenoten - horend bij het project Gesproken Geschiedenis – is daarbij van harte aanbevolen.

Begroting 2025: Penningmeester Ben Kwerreveld presenteerde door middel van een PowerPointpresentatie de begrotingsinformatie voor 2025. Na nadere toelichting en het beantwoorden van enkele vragen stemden zowel de bestuursleden als de overig aanwezige leden in met de voorgelegde begroting.
Wim Krijnen is bereid gevonden plaats te nemen in de kascommissie, om in 2025 samen met Tom Akkerman de financiën te controleren.
Als suggestie is nog meegegeven om de begrotingsinformatie voortaan als bijlage te verstrekken bij de uitnodiging voor de ledenvergadering.

Archief: Namens de archiefcommissie deed bestuurslid Henk Rothe verslag van de actuele stand van zaken. Een belangrijk deel van alle archiefstukken is beschreven. De commissie had het plan om nu aan de slag te gaan met digitaliseren, maar er blijken nog allerlei andere stukken te zijn die ook nog uitgezocht moeten worden. Dus dat heeft nu eerst prioriteit. Tot slot meldt Rothe dat de commissie verheugd is om steeds meer bezoek te krijgen tijdens de openingsuren van het archief (woensdag van 4-6 uur) in de dorpswinkel.

Wat verder ter tafel kwam: daarbij is onder meer gesproken over verplaatsing van de HKU vitrinekast van de bovenverdieping naar de begane grond van het Kerkje van Klein Wetsinge, over het idee om het Kerkje

te voorzien van een historische tijdlijn (vergelijkbaar met de tijdlijn in Museum Wierenland in Ezinge) en over de afvaardiging van de HKU naar een gemeentelijke informatieavond.

Programma volgend jaar: voor 2025 zijn er plannen voor het organiseren van een voorjaarslezing en een Vondstencafé. De excursie naar de Veenkolonien van 24 mei gaat niet door. Nadere info volgt.
Na een korte rondvraag is de ledenvergadering net voor 20.00 uur afgerond.

VERSLAG WINTERLEZING

De boerderij in het Groninger kleilandschap

Aansluitend op de ledenvergadering verzorgde Ben Westerink een boeiende lezing over de boerderij in het Groninger kleilandschap.

De eerste boerenbedrijven ontstonden enkele eeuwen voor de jaartelling op de hoog opgeslibde kwelders. De vormgeving van deze boerderijen kent een ontwikkeling die doorloopt tot de huidige tijd. Archeologisch onderzoek schetst een beeld hoe deze ontwikkeling kan hebben plaatsgevonden. Het eindresultaat zien we terug in de huidige boerderijtypen: de kop-(hals)-romp en de Oldambtster. Ze zijn karakteristiek voor het kleigebied; het landschap ligt er nog altijd mee bezaaid.
Na een historisch overzicht van boerderijen was er aandacht voor de karakteristieke boerderijen in het Groninger landschap. Ook de boerderijen van Ubbega passeerden de revue.

Nadat er tot slot nog gelegenheid was voor het stellen en beantwoorden van vragen, is Ben Westerink hartelijk bedankt voor zijn interessante verhaal.

Redactioneel

Het spreekt tot de verbeelding: de aanval en vernietiging van de Onstaborg door de Groningers in 1400. In de vorige Diepgang bespraken we al het opgravingsrapport van MUG en nu proberen we de vraag te beantwoorden hoe de Groningers met hun platte schuiten, bombardes en haakbussen de slotgracht binnen kwamen varen.
Nog meer Onsta: sommige vondsten roepen nieuwe vragen op. Waar kwamen die grote vijfhoekige vormstenen die in de gracht gevonden zijn toch vandaan en waarvoor werden ze gebruikt? Wij komen met een hypothese.
En: een jonge Sauwerder vindt bij het haventje een metalen plaatje. M. Knorringa staat daar op. Wij spraken met de vinder, zochten naar de herkomst en kwamen er achter dat er uitgerekend kort na ons speurwerk in Uithuizen een steenlegging plaatsvond ter nagedachtenis van de bekende Joodse familie Knorringa.
Achterop tot besluit een fraaie foto van de familie Medema geposteerd voor herberg 't Hemelrijk met begeleidend verhaal.

Colofon

DIEPGANG is een uitgave van de Historische Kring Ubbega en wordt drie keer per jaar gratis aan de leden van de Historische Kring toegezonden.

REDACTIE
Gerta Boonstra (contact), Oosterstraat 12, 9771 AS Sauwerd, gertaboonstra@planet.nl, Bé Kuipers, René Lapoutre (opmaak), Ben Westerink

De prijs van DIEPGANG bij losse verkoop (nummer van 16 pagina's) is 3,00 euro per stuk.

DIEPGANG wordt geprint bij Chris Russell te Groningen. ISSN: 2468-841X

Overname uit deze uitgave is toegestaan mits met bronvermelding

Website: www.ubbega.nl
e-mail: diepgang@ubbega.nl
X (voorheen Twitter): @HUbbega71309
Youtube: @HistorischeKringUbbega
Instagram: hk_ubbega

Foto voorkant: Vrachtwagen vol balen wol met Maks Knorringa tweede van rechts - Foto collectie J.E. Ekema, Uithuizen

LEZING 15 MEI **Archeologie in omgekeerde volgorde:**

De opgraving van de gracht van de Onstaborg in Sauwerd

"Hoeveel kruiwagens nog?" Dit zal op een regenachtige vrijdagmiddag aan het eind van de 19e eeuw een veelgehoorde zin zijn geweest. Want hoeveel kruiwagens moesten er nog gevuld, verreden en geleegd worden om die immense gracht aan de westkant van de wierde te dempen?
De gracht was een onhandige sta-in-de-weg geworden, waar niemand nog de waarde van inzag. Kruiwagen na kruiwagen werd in de gracht geleegd: de eerste vrachten zaten vol met puin, resten aardewerk en troep die na de sloop van de borg op het terrein was achtergebleven. Later gingen het scheppen makkelijker, want toen werden de vruchtbare wierdenlagen afgegraven, die minder puinig waren en vooral lekker humeus. Nadat de klus geklaard was, keken de arbeiders tevreden om zich heen: een mooi, redelijk egaal weiland lag aan hun voeten en waar ooit een gracht stroomde, lag nog maar een klein perceelslootje.
Zo'n 150 jaar later zagen inwoners verenigd in Dorpsbelangen Sauwerd Wetsinge dat toch anders en dienden een aanvraag bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in om de buitengracht van de Onstaborg opnieuw uit te graven. Zo geschiedde. In mei en juni 2022 werd de gracht tot op de oorspronkelijke grachtvulling (en soms iets daaronder) ontgraven onder leiding van archeologen van MUG Ingenieursbureau b.v. en een groep enthousiaste vrijwilligers.
Op donderdag 15 mei 2025 zal Amy Kuiper, projectleider en aardewerkspecialist bij MUG Ingenieursbureau b.v./Movares, een lezing geven over de resultaten van de opgraving van de gracht rond de voormalige Onstaborg in Sauwerd. Tijdens de lezing zal er veel aandacht zijn voor vondsten (waaronder twee unieke tapkranen en een gouden ring), maar ook over de uitdagingen die het opgraven van een gracht met zich meebrengt.

Do. 15 mei in Ubbegaheem te Sauwerd, aanvang 20:00 uur. Voorafgaand vindt er om 19:15 uur een korte ledenvergadering plaats.

Speciale themawandeling '40-'45 in Sauwerd

Op 5 mei organiseert de Oranjevereniging in samenwerking met de dorpsgidsen een wandeling door Sauwerd. In een anderhalf uur durende wandeling wordt verteld hoe de oorlog invloed had op het leven in het dorp en op zijn inwoners. We zullen stilstaan bij personen, momenten en plaatsen die een belangrijke rol gespeeld hebben. Ook horen we hoe de bevrijding naar het dorp kwam en hoe deze werd gevierd.
Loop jij met ons mee en leer je het verhaal hoe het hier is geweest in de periode 1940-1945? Aanmelding is verplicht via e-mail dorpsgidsen@ubbega.nl.
Ook goed om te weten: De dorpsgidsen van Sauwerd zijn op aanvraag beschikbaar voor historische rondleidingen in het dorp voor kleine groepen (3 tot 10 man).

Hoe voeren de Groningers in

Door Jan van den Broek

Kroniek

In de kroniek van Johan van Lemego lezen we dat de Groningers zich in het jaar 1400 meester hebben gemaakt van het kasteel van Abeke Onsta te Sauwerd. Het door Van Lemego eigenhandig geschreven verhaal is niet bewaard gebleven. De tekst van zijn kroniek is opgenomen in de verzameling bronnen die we gewoonlijk aanduiden als 'de kroniek van Sicke Benninge'.
Bij de door Van Lemego beschreven militaire operatie gebruikte het uit burgers bestaande leger van de stad Groningen vaartuigen om zijn 'bussen' (kanonnen) naar Sauwerd te vervoeren. Er werd een kanaal gegraven om met de bootjes in de slotgracht van de Onstaborg te kunnen komen.
Ik begrijp Van Lemego's tekst niet helemaal en zal dan ook geen poging wagen zijn verhaal in mijn eigen woorden weer te geven. Een van de vragen die deze passage oproept, intrigeert me echter in het bijzonder en wil ik wel proberen te beantwoorden. Deze heeft betrekking op de natte infrastructuur van het betreffende gebied en in het bijzonder op de route die de Groningers kunnen hebben gevolgd om met hun pramen bij de Onstaborg te komen.
Johan van Lemego schrijft:

> *soe leeten die borgers van Gronnigen eenen groeten grafft graeven uut Wetsinger siel rijt ende uut een diep gelegen an Onsten manne borch graven; doe weeren die borgers van der stadt voerscreven mijt hoeren scheepen in Onsten borchgraffte.*

De zin lijkt wat krom, maar de betekenis ervan is wel duidelijk. De Groningers hebben, uitgaande van de Wetsingerzijlriet en een diep, 'een groot kanaal' gegraven naar de gracht die de Onstaborg te Sauwerd omgaf.
De vraag is welke watergangen de kroniekschrijver bedoeld kan hebben met 'Wetsingerzijlriet' en 'een diep'? We kennen een tochtsloot die 'Wetsingermaar' heet en in 1400 waarschijnlijk al enkele eeuwen bestond, en we weten ook dat er ten noordwesten van Groot-Wetsinge een zijl heeft gelegen waardoor het water van dat maar in het Reitdiep (nu 'Oude Diepje') werd gespuid (*locatie 1 kaart no. 2*). Die zijl werd Wetsingerzijl genoemd, maar bestond in het jaar 1400 nog niet. Uit een overgeleverde oorkonde weten we dat hij pas in 1410 is gebouwd. De door Johan van Lemego bedoelde zijlriet kunnen we dus niet zonder meer in verband brengen met de uit de archieven bekende Wetsingerzijl.

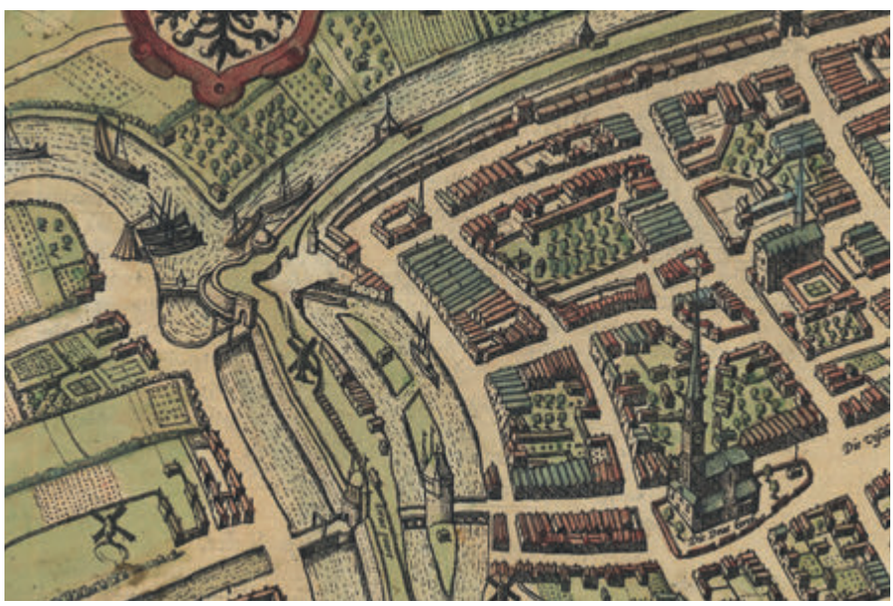

Noordwestkant van Groningen op de kaart van Braun en Hogenberg uit 1575. Ook in 1400 al hadden Groningse schepen van hier af een verbinding met de Hunze.

Bussen

Vreemd is ook dat er in Van Lemego's tekst voor het woord 'diep' het onbepaalde lidwoord 'een' staat. Het woord 'diep' duidt doorgaans een met stromend water gevulde bedding aan, waarbij het er niet toe doet of deze door mensen is gegraven of van natuurlijke oorsprong is. Maar welk ander stromend water dan het Reitdiep zou hier bedoeld kunnen zijn?
Aan de kern van Lemego's verhaal hoeven we niet te twijfelen: de Groningers zijn in het jaar 1400 vanuit de stad naar de Onstaborg te Sauwerd gevaren en hebben het kasteel aldaar met 'bussen' beschoten. Bij het beantwoorden van de vraag hoe ze dat kunnen hebben gedaan, zullen we eerst uitgaan van de situatie zoals die ons bij de huidige stand van het landschapshistorisch onderzoek bekend is.

Hoe vaar je vanuit Groningen naar Sauwerd?

De eerste etappe van de vaarweg tussen Groningen en Sauwerd ligt tussen de stad en Wierum. Uit de 13e eeuw dateren de eerste teksten die wijzen op het bestaan van Groninger schippers die de zee bevoeren. De enige route die deze zeevarende kooplieden konden benutten, was de zeearm die vanuit de voormalige Lauwerszee diep het land in drong. Die zeearm diende als gezamenlijke benedenloop van Drentsche Aa en Hunze. Het overblijfsel ervan kennen we nu als Reitdiep. Bij Dorkwerd kwam de door de Groningers gekanaliseerde Drentsche Aa uit in een natuurlijke bedding die in noordoostelijke richting kronkelde (de oude benedenloop van het Eelderdiep?) en in de benedenloop van de Hunze uitmondde. De plek in de Hoge Paddepoel waar de Aa in de Hunze uitkwam werd toepasselijk *de Mude* ('monding') genoemd. Vanaf daar volgden de schippers de loop van de Hunze, langs Adorp tot Wierum in noordwestelijke richting en daarna naar het noorden *(route 1 op kaart no. 1)*.

1400 naar de Onstaborg?

Niet lang vóór het jaar 1400 is er een tweede mogelijkheid gekomen om vanuit Groningen naar Wierum te varen *(route 2 op kaart no. 1)*. Deze tweede route is het gevolg van de aanleg van het Schuitendiep. Via dat kanaal werd het water van de Hunze aan de oostzijde langs de stadsmuur geleid. Vanaf de noordoostelijke hoek van de middeleeuwse stad is toen een kanaal gegraven dat het Hunzewater naar de grote Hunzekronkel om de Borgham afvoerde. Deze kronkel lag tussen de huidige stadswijk Selwerd en Noorderhoogebrug. Het kanaal werd Selwerderdiep genoemd. Met deze benaming werd vervolgens de hele benedenloop van de Hunze tot aan Wierum aangeduid.
Voor de volledigheid noem ik nog een derde variant, maar daarvan is het onzeker of die in 1400 al bestond. Ik heb het oog op het kanaaltje tussen Dorkwerd en een enkele decennia eerder aangelegde tochtsloot die water van Lieuwerderwolde en Dorkwerd naar een zijl bij Wierum bracht *(route 3 op kaart no. 1)*. Door het graven van het kanaaltje bij Dorkwerd werd de vaarroute van de Groninger schippers aanmerkelijk bekort – ze hoefden niet meer de omweg over de Mude te maken – en is het huidige tracé van het Reitdiep tot stand gekomen[1].
Welke van de eerste twee routes de Groningers in 1400 hebben genomen weten we niet. De kans lijkt me groot dat ze de oude en vertrouwde westelijke vaarweg via de Mude hebben gebruikt.
De tweede etappe van de tocht begint bij Wierum. Voor het gemak gebruiken we ter aanduiding van de gezamenlijke benedenloop van Drentsche Aa en Hunze de naam 'Reitdiep'. Deze belangrijke waterloop heeft het lange tijd zonder algemeen geaccepteerde benaming moeten doen. Daaraan was ook geen behoefte. De aanwonenden, vissers en schippers zullen het eenvoudig over 'het diep' hebben gehad en dan wist iedereen waarover het ging. De Groningers, die de stroom al sinds onheuglijke tijden gebruikten als vaarweg naar zee, noemden hem 'ons Groninger diep'.
We weten niet wanneer het Reitdiep is bedijkt. Aangenomen wordt dat de oostelijke Reitdiepsdijk ten noorden van Wierum in 1400 al lang bestond. Van de afmetingen van deze dijk moeten we ons niet te veel voorstellen. Uit een akte van 1435 blijkt dat de zeedijken in de Paddepoel twee voeten hoger moesten zijn dan het buitendijkse land en dat de breedte aan de bovenkant niet meer was dan een halve roede. Het is duidelijk dat dijkjes van 60 cm hoog en 2 meter breed bij hoge vloeden of groot aanbod van binnenwater eenvoudig kopje onder gingen.
In 1400 was de waterstaatkundige infrastructuur van dien aard, dat de Groningers via het Reitdiep, het Winsumerdiep en de Oude Ae met hun vaartuigen in de buurt van Sauwerd zouden hebben kunnen komen. Het lijkt me echter onwaarschijnlijk dat ze deze mogelijkheid hebben benut. De omweg die ze zouden hebben moeten maken is wel heel groot. Daarbij komt dat deze route geen verklaring biedt voor de termen die de kroniekschrijver gebruikt.

Kaart no. 1 De drie tracé's die de Groningers tussen de stad en Wierum kunnen hebben gevolgd. 1. via het Reitdiep en de Mude 2. via het Selwerderdiep en de Mude 3. via het Reitdiep en het afwateringskanaal van Lieuwerderwolde en Dorkwerd.

Een vergeten zijl

De vraag rijst dan of er misschien watergangen en een zijl kunnen zijn geweest die later uit de herinnering zijn verdwenen en in elk geval geen sporen hebben nagelaten in de archieven.
Dat er in de buurt van Wetsinge en Sauwerd inderdaad een oudere infrastructuur heeft bestaan valt op te maken uit de al genoemde akte van 1410, waarin het om de bouw van een nieuwe zijl gaat. Het is daarom goed deze nog eens te bekijken. Het stuk is opgemaakt op 19 juni 1410 en betreft een overeenkomst tussen drie partijen: het stadsbestuur van Groningen en twee zijlvestenijen, te weten de Acht Zijlvesten en het Dorpmanszijlvest. Afgesproken werd dat de twee zijlvestenijen aan de Groningers een bedrag van *ƒ* 850 zouden betalen en dat de stedelingen van hun kant de verplichting op zich namen om een zijl te bouwen 'aan gene zijde van Alinghuizen' en in de toekomst voor het onderhoud van die zijl te zorgen.
Het doel van het te bouwen kunstwerk wordt in de akte niet aangegeven, maar kunnen we afleiden uit de plek waar het is gebouwd, het belang dat de partners bij de zijl hadden, de rol die de ook in het stuk vermelde Winsumerzijl voor de afwatering van het centrale deel van de Ommelanden speelde en, niet in de laatste plaats, de latere waterstaatkundige situatie[1)].

Over het belang dat de Groningers bij deze overeenkomst hebben ben ik niet zeker; bij gebrek aan gegevens valt daarover alleen te speculeren. Duidelijker is het gemeenschappelijke belang van het Dorpmanszijlvest en de Acht Zijlvesten. Dat is weliswaar ook niet in de oorkonde beschreven, maar kan worden afgeleid uit de rol die het latere Wetsingerzijlvest vervulde.

Binnenzijlen

De Acht Zijlvesten beheerden zijlen in Hunsingo en Fivelgo waardoor het Centrale Woldland en Duurswold loosden op watergangen die in open verbinding stonden met de zee. Na ca. 1300, toen de Winsumerzijl en de Delfzijlen waren gebouwd, bleven de acht zijlen dienst doen, zij het nu als binnenzijlen. Het Dorpmanszijlvest, waartoe Adorp, Sauwerd en Wetsinge behoorden, moet tot taak hebben gehad de waterlossing te verzorgen van de lage landen ten westen van de Wolddijk. Beide in de akte van 1410 genoemde zijlvestenijen loosden op het Winsumerdiep, het boezemwater van het Winsumerzijlvest, dat bij eb via de Winsumerzijl (Oldenzijl) op het Reitdiep kon spuien. Ook de hooilanden van Ubbega en de ten westen van de Wolddijk gelegen delen van Zuidwolde, Noordwolde en Bedum lieten hun water afstromen via de Oude Ae. De landen binnen de Wolddijk (Innersdijk en Vierendeel) deden dat via het Boterdiep en het Kardingermaar. Beide watergangen kwamen te Onderdendam in de Deel (het Winsumerdiep) uit. Door de bouw van een zijl bij Wetsinge kregen Ubbega en de hooilanden ten westen van de Wolddijk een eigen waterlossing op het Reitdiep. Dit was niet alleen gunstig voor de genoemde landerijen, maar ook voor Innersdijk en het Vierendeel. Die kregen meer ruimte voor het lozen van hun water als gevolg van de verminderde druk op het Winsumerdiep en de Winsumerzijl.
In de context van dit onderzoekje is vooral de derde partner van de overeenkomst, het Dorpmanszijlvest, van belang. Het woord 'zijlvest' duidt erop dat deze organisatie al vóór 1410 een zijl beheerde. De vraag is waar die kan hebben gelegen en wat zijn functie was.
Alvorens op die vragen in te gaan, moet ik even aandacht schenken aan de naam van deze organisatie. De naam 'Dorpmanszijlvest' komen we in slechts enkele oude documenten tegen en wordt op verschillende manieren gespeld. In die stukken wordt steeds het Dorpsterzijlvest bedoeld. Dat was een organisatie die het gebied van (onder veel meer) Ten Post, Garrelsweer, Loppersum, Zeerijp, Wirdum en Appingedam omvatte, via de meest noordelijke van de drie Delfzijlen op de Eems loosde en samen met de Scharmer- en Slochterzijlvesten het Generale Zijlvest van de Drie Delfzijlen vormde. Slechts in één tekst – de 'onze' van 1410 – gaat het om een samenwerkingsverband in de buurt van Wetsinge. Het is ondenkbaar dat ook in dit geval het in Fivelgo gelegen Dorpsterzijlvest zou zijn bedoeld.

Niet eenduidig

We zijn nu toe aan de vraag naar de plek waar de Dorpmanszijl kan hebben gelegen en wat zijn functie kan zijn geweest. Ik heb zelf een tijdje gedacht dat hij moet hebben gelegen aan de monding van de Oude Ae in de Deel (het Winsumerdiep). Probleem daarbij is dat daarvoor in oude teksten geen enkele aanwijzing te vinden is, sporen op de kaart ontbreken en – voor zover mij bekend – er ook in de bodem nooit iets gevonden is wat erop zou kunnen wijzen dat op die plaats ooit een zijl heeft gestaan.
Het lijkt me echter ook niet erg waarschijnlijk dat de Dorpmanszijl bij Adorp heeft gelegen, zoals wel eens is verondersteld. Ik vermoed dat de door Johan van Lemego in zijn verhaal over de verovering van de Onstaborg vermelde 'zijlriet' water naar de Dorpmanszijl heeft afgevoerd en dat de door de kroniekschrijver ter aanduiding van deze zijlriet gebruikte term (*Wetsinger siel rijt*) erop wijst dat we die zijl in de buurt van Wetsinge moeten zoeken. Het feit dat de kroniekschrijver de naar de zijl lopende watergang niet 'Dorpmanszijlriet' noemt, doet aan dit vermoeden niets af. De term 'Wetsingerzijlriet' is niet eenduidig. Deze kan worden opgevat als (1) 'de bij Wetsinge gelegen watergang die naar een zijl loopt' en (2) 'de watergang die naar de 'Wetsingerzijl' loopt.
Wij zijn zo gewend aan de term 'Wetsingerzijl', dat we de term 'Wetsingerzijlriet' onbewust interpreteren in de tweede betekenis. Het lijkt me echter dat in dit geval de eerste betekenis de juiste is en dat Johan van Lemego dus de watergang heeft willen aanduiden die bij Wetsinge naar de Dorpmanszijl liep. Daarvoor pleit overigens ook het feit dat de term in de kroniek in drie woorden wordt gespeld: '*Wetsinger siel rijt*'.

Doel en locatie van de Dorpmanszijl

In het gebied tussen het Reitdiep in het westen en de lijn Adorp-Sauwerd-Groot-Wetsinge in het oosten zien we op de AHN-hoogtekaart de sporen van drie oude rivierkronkels. Ik ben niet in staat de geschiedenis van de slingerende loop van het Reitdiep te reconstrueren. Het staat vast dat een meanderende rivier zijn eigen kronkels kan afsnijden en nieuwe lussen

Kaart no. 2 - De bovenste pijlt wijst naar het deel van de oude rivierbedding die als Wetsingerzijlriet kan zijn beschouwd; het onderste pijltje geeft dat stuk van de bedding aan dat de kroniekschrijver als 'een diep' kan hebben aangeduid. De gracht van de Onstaborg en het borgterrein zijn onder de plaatsnaam Sauwerd duidelijk herkenbaar. 1. Wetsingerzijl-1 (1410) 2. Dorpmanszijl (c. 1300) 3. Boerderij 'De Raken' 4. Wetsingerzijl-2 (1636)

kan vormen. Dat kan ook bij het Reitdiep zijn gebeurd. Daarnaast kunnen de bewoners van de oevers door het afsnijden van lussen en het leggen van dijkjes het hunne hebben gedaan om de loop van de rivier te veranderen. We mogen aannemen dat de toestand omstreeks 1300 min of meer gefixeerd is door het leggen van doorlopende dijken, waarbij oude, geen of weinig water voerende kronkels eenvoudig werden afgedamd.

Hoge vloeden

Zoals eerder opgemerkt waren deze dijken van bescheiden formaat. Door het leggen van deze dijken werd het buitenwater zoveel mogelijk buiten gehouden. Alleen bij hoge vloeden kwam het zeewater alsnog over de dijk. Aangezien de dijk ook het binnenwater insloot, moest voor de afvoer daarvan een oplossing worden geschapen. Die oplossing bestond in het bouwen van een of meer controleerbare lozingspunten. Het ligt dan ook voor de hand om samenhang te veronderstellen tussen de bedijking van het Reitdiep en de bouw van de Winsumerzijl. Ook die dateert waarschijnlijk van omstreeks 1300.
In het gebied tussen Sauwerd en Groot-Wetsinge verzamelde het binnenwater zich vanzelf in een van de hierboven genoemde oude kronkels, die bij de bedijking van het Reitdiep waren afgesloten. Deze oude bedding had vóór de afdamming in open verbinding gestaan met de hoofdstroom. Aan de hand van de hoogtekaart en het satellietbeeld is de plaats van dat natuurlijke lozingspunt nog precies aan te wijzen: iets ten zuiden van locatie 2 op kaart no. 2.
De veronderstelling ligt voor de hand dat de landeigenaren van Wetsinge en Sauwerd (de 'Dorpmannen') de bruikbaarheid van de landerijen tussen de wierden en de Reitdiepsdijk hebben willen verbeteren en dat ze een zijl hebben gebouwd om bij eb het overtollige water uit de laagte te kunnen spuien. Het is echter uitgesloten dat ze na het afdammen van de oude bedding op de plaats van de afdamming een zijl hebben gebouwd.
Een zijl moest hecht worden verankerd in de vaste grond. Nu laat de stevigheid van een kleibodem op zichzelf al te wensen over, maar op de plaats van een oude monding was de bodem zeker veel te slap voor de fundering van een constructie die de druk van het water zou moeten kunnen weerstaan.

De 'knik' in de weg bij Groot Wetsinge waarvoor de oude Hunzeloop bepalend was. Dronefoto Mark Schuurman

Kaart no. 3 - De voor het verhaal over de verovering van de Onstaborg in 1400 belangrijke elementen zijn aangezet: de oude loop van het Reitdiep (lichtblauw), de Reitdiepsdijk (groen) en de afgedamde oude bedding van het Reitdiep (vaag blauw). Ook de Dorpmanszijl en de Onstaborg zijn aangegeven.

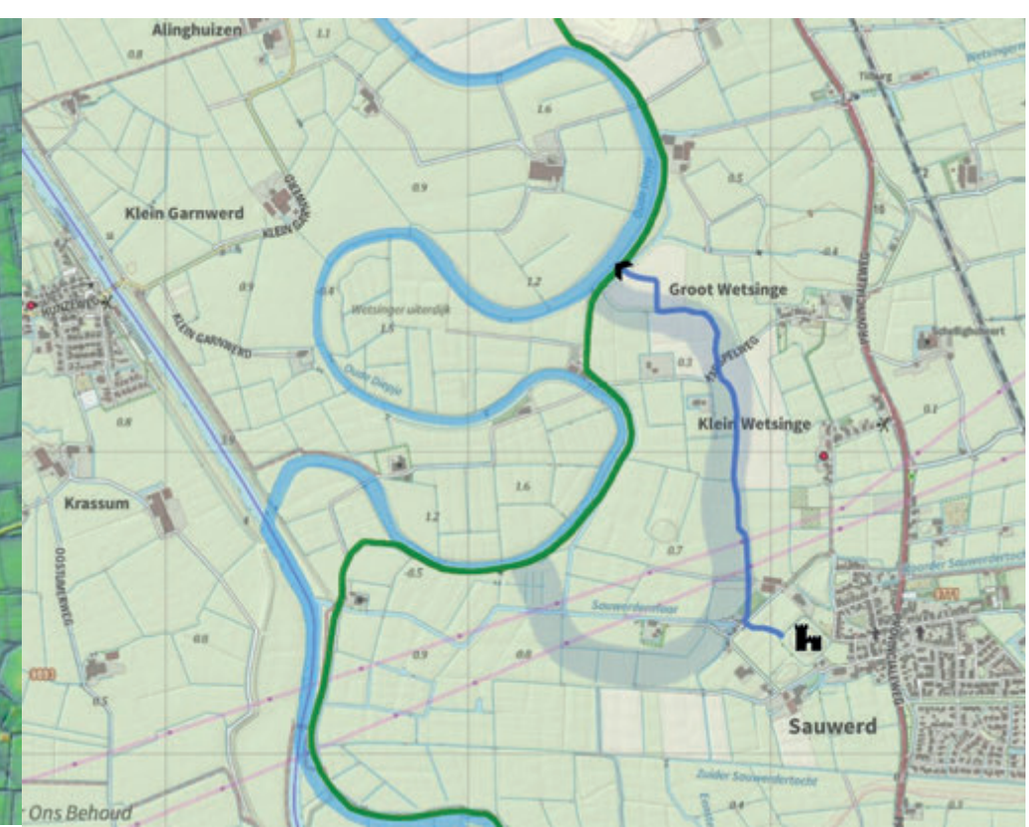

Geknikt tracé

De dam waarmee de oude bedding was afgedamd was zelf ook een zwakke plek in de doorlopende Reitdiepsdijk. Dat was op de bedoelde plek zeker het geval, aangezien het hier gaat om een zogenaamde 'schoordijk' aan de buitenzijde van een meander. De stroomdraad liep hier direct langs de voet van de dijk die als gevolg daarvan permanent aan onderspoeling was blootgesteld. Ik vermoed daarom dat men voor het maken van een controleerbaar lozingspunt een hogere plek op de oeverwal heeft opgezocht. Deze vond men zo'n 50 à 60 meter ten noordoosten van de oude monding. Hier kon een droge bouwput worden gegraven en een zijl gebouwd. De vermoedelijke plek daarvan is exact aan te wijzen (*locatie 2 op kaart no. 2*) Deze bevindt zich op de plaats waar een onlangs gedempte sloot met een opvallend geknikt tracé in het Reitdiep uitkwam. Ik denk dat deze sloot de zijltocht is geweest die het water vanuit de afgedamde oude bedding naar de Dorpmanszijl bracht. Op de topografische kaart van 2014 zien we de opvallende, winkelhaakvormige sloot nog, maar op die van 2015 ontbreekt hij. Hierbij moeten we bedenken dat het Wetsingerzijlmaar dat we nu aan de buitenzijde van de meander parallel aan de voormalige Reitsdiepsdijk zien lopen, ten tijde van de bouw van de Dorpmanszijl nog niet bestond.

Naamloze sloten

De Dorpmanszijl voerde in elk geval het water af uit het gebied tussen Sauwerd en Groot-Wetsinge, maar misschien bestond er ten tijde van het bouwen van de zijl al een sloot die diep genoeg was om water

uit de voormalige rivierkronkel bij Hekkum noordwaarts af te laten stromen naar de zuidelijke bocht van de oude bedding bij Sauwerd. Zo zou ook het water uit het gebied tussen De Hooge Wier aan de Munnikeweg en Sauwerd via de Dorpmanszijl een uitweg hebben gehad. Tegenwoordig vervult de Eenstertocht deze functie. Iets dergelijks geldt ook voor de oude rivierkronkel ten westen van Adorp.

Naamloze sloten

Ook tussen die laagte en de voormalige kronkel bij Hekkum kan een verbindingssloot zijn geweest die diep genoeg was om het water naar het noorden af te voeren. Op deze manier kan het Dorpmanszijlvest de belangen hebben gediend van de inwoners van Adorp, Sauwerd en Wetsinge wier landerijen tussen het Reitdiep en de dorpen lagen. Tegelijk onderhield de organisatie de Oude Ae, de watergang waarlangs de landerijen ten oosten van de genoemde dorpen loosden. Ze deed dit in samenwerking met de onder Beijum, Zuidwolde, Noordwolde en Bedum ressorterende eigenaren van de hooilanden ten westen van de Wolddijk.
Ook al lag de Dorpmanszijl op enige afstand van de monding van de oude bedding die vóór de bedijking van het Reitdiep voor de ontwatering van het gebied ten westen van Sauwerd en Wetsinge had gezorgd, toch vermoed ik dat het 't noordelijke deel van die bedding is geweest die Johan van Lemego bedoelde met de term *'Wetsinger siel rijt'*. Rond 1400 moet die oude bedding er heel anders hebben uitgezien dan nu. Tegenwoordig is er sprake van een aantal naamloze sloten. Alleen een kort stukje ten westen van Klein Wetsinge heeft tegenwoordig een naam: het maakt deel uit van de 'Onstatocht'.
Ongeveer hetzelfde geldt ook voor het zuidelijke deel van de oude bedding. Tegenwoordig is het enige herkenbare spoor daarvan een kromme sloot die ten westen van het borgterrein ligt en het westelijke uiteinde vormt van de Zuider Sauwerdertocht. Maar ook hier kan de oude rivierbedding in 1400 nog zo duidelijk zichtbaar zijn geweest, dat de kroniekschrijver op het idee kon komen dat hier '*een diep*' lag.

Reconstructie

In elk geval lijkt het me voorstelbaar dat de Groningers vanuit deze oude bedding *'eenen groeten grafft'* hebben gegraven naar de gracht van de Onstaborg.
Zoals gezegd steunt deze reconstructie van de situatie rond 1400 vooral op de AHN-hoogtekaart van kaart no. 2.
De versie AHN-2, die gebaseerd is op gegevens uit de jaren 2007-2012 is het meest geschikt om als illustratie bij het hierboven geschrevene te dienen. Op de recentere AHN-3, waarin gegevens uit de jaren 2014-2019 zijn verwerkt, ontbreekt de geknikte sloot die als zijltocht naar de Dorpmanszijl kan hebben gefunctioneerd.
Afb. 2 Het gebied van de Wetsingerzijlen en de Dorpmanszijl op de AHN-2
Tien jaar na de verovering van de Onstaborg hebben de Groningers ten noordwesten van Groot Wetsinge de zijl gebouwd die daarna bekend is geworden als de 'Wetsingerzijl' en waaraan ook het Wetsingerzijlvest zijn naam ontleent. Ik vermoed dat de Dorpmanszijl toen is opgeruimd en dat het water dat eerder door de Dorpmanszijl werd geloosd via een nieuw gegraven tochtsloot noordwaarts naar de nieuwe zijl is geleid (locatie 1). Diezelfde sloot heeft later, na de bouw van de nieuwe Wetsingerzijl ten westen van Sauwerd (1634-1635), het water van het Wetsingermaar in omgekeerde richting, dus zuidwaarts afgevoerd.
Op kaart no. 3 is de route die de Groningers in 1400 kunnen hebben gevolgd ingetekend in de 'Open Topo' kaart van ArcGIS. [3)]

Noten

1) - Zie Een kronkelend verhaal (2011) 92-102, Alle kanten op (Groningen en het Drentse water 8, 2015) 5-8, Van Hunze tot Reitdiep (2018) 40-41, Langs de Drentsche Aa (2019) 99-100.
2) - Zie over deze akte en de Wetsingerzijl Een kronkelend verhaal (2011) 148-151 en, uitgebreider en voorzien van een hedendaagse weergave van de akte en bijbehorend commentaar, Alle kanten op (Groningen en het Drentse water 8, 2015) 15-24.
3) - https://www.arcgis.com/home/webmap/viewer.html.

REACTIE

Een verharde weg van Winsum naar Groningen

Als reactie op bovengenoemd artikel uit Diepgang 36 van december 2024 schreef Arie Mulder ons het volgende:

Graag wil ik een aanvulling geven over het enige nog bestaande tolhuis aan de straatweg van Groningen naar Winsum. Voor de bouw van het tolhuis in 1888 aan het Wetsinger Maar had de provincie grond nodig die ze van mijn overgrootmoeder, weduwe Anje Lugtenborg-Hoeksema hebben gekocht.
Daarbij had ze bedongen dat zij vrije uitrit had naar Sauwerd, in de veronderstelling dat de ree naar de boerderij waar nu Van Dorp woont langs het maar liep en **daar zou blijven liggen**. Met dit beding was ze ook verzekerd van een vrije uitrit naar Winsum.
Het verhaal in de familie is dat de provincie haar 'bie poot had', door de ree te verleggen naar de zuidkant van het Tolhuis. Het gevolg was, dat ze zelf naar Winsum en alle verkeer uit die plaats naar de boerderij, tol moesten betalen. Richting Sauwerd had ze wel een vrije uitrit gekregen door het verplaatsen van het tolhuis.
In 1891 - 3 jaar later - had de provincie weer grond van haar nodig voor de aanleg van de spoorlijn Groningen - Roodeschool. Door het akkefietje met het tolhuis heeft ze heel lang geweigerd om daaraan mee te werken.
Op het allerlaatst toen ze dreigde onteigend te worden heeft ze alsnog een akkoord gesloten met de provincie, waarbij ze toen heeft bedongen dat de afrastering die er moest komen tussen 'haar land' en het spoor door de provincie moest worden aangelegd maar ook door de provincie moest worden onderhouden. Dit was zeer uitzonderlijk want dat gebeurde nergens anders langs de gehele spoorbaan. 'Haar land' is het 'stuk land over de weg' tegenover het tolhuis en tussen de Winsumerstraatweg en het spoor waar nu het gemaaltje van het waterschap in het Wetsingermaar staat.

VRAAG AAN DE LEZER

Dokter Nanninga

In één van de komende Diepgangen willen we graag aandacht besteden aan 'dokter Nanninga', een karakteristieke persoonlijkheid die van 1938 tot 1969 huisarts was in Adorp, Sauwerd en Wetsinge.
Dat is intussen al weer lang geleden en waarschijnlijk kunnen alleen de oudsten onder ons zich hem nog persoonlijk herinneren. Daarom wordt het hoog tijd om die herinneringen te gaan noteren voor het definitief te laat is.

Als u dokter Nanninga nog persoonlijk hebt meegemaakt of als u uw ouders, grootouders of anderen over hem hebt horen vertellen, dan vragen wij u deze informatie met ons te delen. Ook foto's zijn zeer welkom!
Informatie en/of foto's kunt u doorgeven via mijn mailadres:

gertaboonstra@planet.nl
Bellen mag ook:
050 - 3061209

De raadsels rond Onsta (1)

Het oude borgterrein met gracht ten tijde van de werkzaamheden in 2022

De opgravingen in de restanten van de Onstaborg hebben een hoop duidelijk gemaakt over de geschiedenis van de Borg en haar bewoners. Maar sommige vondsten roepen juist weer vragen op. In deze eerste aflevering kijken we nog eens nader naar de vijfzijdige stenen die gevonden zijn.

Door René Lapoutre

Het onderzoeksrapport van MUG (zie onderaan) beschrijft zeven gebakken stenen van gelijke vorm en van een groot formaat: een vijfzijdig prisma. De stenen hebben afmetingen van 45 x 20 x 7 cm, met een schuine zijde 25 cm een korte kant van 11 cm (zie afbeelding). Uiterlijk lijken ze op de gevonden 'gewone' kloostermoppen. De precieze functie is niet bekend maar het opgravingsverslag van MUG stelt dat de stenen waarschijnlijk gebruikt zijn voor de constructie van een haard. Daar kunnen we ons best een voorstelling van maken maar er zijn ook twijfels. Het lijkt ons namelijk goed denkbaar dat er hier toch van een andere toepassing sprake is. Toen de stenen voor het eerst opdoken was het vermoeden dat ze afkomstig waren van een muur of rand. Mogelijk van een brug die tussen borg en kerk gelegen zou hebben. Dat is speculatief want op de weinige afbeeldingen van de historische borg is dat niet te zien. Maar zou het dan kunnen dat de stenen afkomstig zijn van de oude kerk van Sauwerd? De kerk stond immers dicht naast de borg en er zijn in de gracht fragmenten van een grafsteen en ook vormstenen van kerkramen gevonden. Bij het bestuderen van diverse oude kerken troffen we enkele met een dakrand met een scherpe bovenkant zoals in Eestrum in Friesland. Deze kerk heeft echter een dakrand opgebouwd uit kloostermoppen met een scherper profiel hebben dan de stenen uit de Onstagracht.

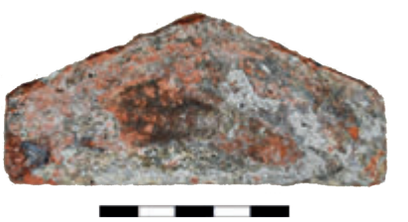

Afbeelding uit het MUG opgravingsrapport van een nog gave vormsteen - de maatverdeling geeft 25 cm aan

Hieronder de Dorpskerk van het Friese Eestrum (Jistrum) met als inzet de scherpe dakrand. **FOTO RENÉ LAPOUTRE**

Begraafplaats

Was er bij de oude kerk van Sauwerd mogelijk ook sprake van een dakrand met een scherpe bovenkant? De weinige afbeeldingen van de kerk - hoewel niet erg natuurgetrouw - laten een gewone afgeplatte dakrand zien. Zoals op de onderstaande afbeelding uit de eerste helft

gouvernement dit jaar wettig was toegelaten.
27. Verkoop op afbraak, de twee kerken en torens van de Hervormde gemeente te Wetsinge en Sauwerd, waaraan p.m. 100 kub. ellen dufsteen, met twee klokken en een uurwerk.
30. Aanbesteding van: 1e. tot verkoop op afbraak van het oude kerkgebouw te Onderwierum en 2e. tot het bouw-

27 dec 1839. Melding van verkoop op afbraak in Stads- en dorpskroniek van Groningen (1800-1900) van J. Vinhuizen

van de 19e eeuw. Maar kijken we rechts naar de muur langs de begraafplaats die achter de kerk en de toren loopt dan is daar wel iets opmerkelijks te zien. De afwerking bovenaan heeft een scherp profiel. Zouden de vijfkantige vormstenen die in de Onstagracht gevonden zijn van deze omheiningsmuur afkomstig kunnen zijn? Er valt een hoop aan te merken op de betrouwbaarheid van de genoemde prent. De toren is te klein ten opzichte van de kerk erachter, evenals de twee figuren op de voorgrond. De boerderij erachter is juist te groot. Maar dat de afgebeelde muur van de begraafplaats rechts hoog geweest is - zo hoog dat het het kerkhof vanaf wat tegenwoordig het Hoogpad is aan het zicht ontrekt - is zeker aannemelijk. Mogelijk eindigde deze muur aan de zuidkant nabij of zelfs in de slotgracht.

Verkocht op afbraak

Als in 1840 de kerk verkocht wordt verkocht wordt op afbraak en gesloopt valt ook de muur van het kerkhof ten prooi aan de slopershamer. En dan is het goed voorstelbaar dat er incidenteel bouwmateriaal in de gracht beland en daar is blijven liggen. Kerkhof en gracht stonden wel heel dicht op elkaar zoals op de afbeeldingen onder en rechts hierboven goed te zien is. De wal aan de kant van de kerk is aan afkalving onderhevig en de vondst van menselijke resten en ragmenten van grafstenen is daaruit te verklaren.

Afbeelding van de oude kerk uit 1800-1840 afkomstig uit de beeldbank van de Groninger Archieven met een uitvergroting van een detail van de bovenkant van de muur van het kerkhof als inzet.

Minuutplan uit 1832 (onder) en hetzelfde gebied anno 2023 op een luchtfoto (hier boven), met 1 - de smalle ruimte tussen de zuidwestelijke hoek van de voormalige kerk, 2 - laatste restant van een muur of brug en 3 - de muur langs het kerkhof

Maar zijn de vijfkantige vormstenen die in de gracht gevonden afkomstig van de muur van het kerkhof? Het zou heel best kunnen dat bij de sloop enkele stenen in de gracht getuimeld zijn want het is immers lastig werken op zo'n schuine rand. Maar een echt bewijs hiervoor ontbreekt vooralsnog zodat ook dit raadsel voor nu een raadsel blijft. Dus mocht u als lezer ergens dergelijke vormstenen hergebruikt tegenkomen horen we het graag.

BRONNEN:

Het opgravingsrapport van MUG - bit.ly/onstagracht
Vinhuizen, J."Stads- en dorpskroniek van Groningen (1800-1900)". Osinga,1935. Via Delpher: https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB18:007994000:00011

Interview met Cedric Vonck

Door Bé Kuipers

De aanleiding voor dit interview is een ovaal metalen plaatje met de naam M. Knorringa erop, dat Cedric Vonck gevonden heeft bij het haventje van Sauwerd. Hij vroeg mij of de Historische Kring hier wat meer van te weten zou kunnen komen. Ik ken Cedric van zijn zoektochten met de metaaldetector op 'De Wierde", zoals de bewoners van de Noorderweg in Sauwerd dit speelveldje noemen. Ik zie hem dan met de detector in de rechterhand, heen en weer zwaaiend vlak boven de grond. En hij heeft een schepje in de linkerhand. Als hij iets gevonden denkt te hebben, schept hij eerst de zode uit. Dan schept hij dieper. Na afloop schraapt hij de grond weer terug en dekt het weer af met de zode, die hij vervolgens aanstampt, allemaal snel en geroutineerd.
Nog voor we bij Cedric thuis aan tafel gaan voor het interview, wordt ik genood op een dressoirkast vol vondsten, zowel van Cedric als van zijn vader. Veel metalen voorwerpen, soms sterk verweerd: ijzer, koper en ook zilver, waaronder tientallen muntjes uit het verre en nabije verleden. Één muntje uit 1932 komt zelfs helemaal uit Danzig, toendertijd een vrijstaat tot 1939. Maar ook muntjes uit Engeland. Verder oude fietsplaatjes, loden gewichtjes, een ijzeren fibula en nog veel meer.

Je hebt zelf al wat uitgezocht wat dit metalen plaatje kan betekenen en wie de eigenaar is geweest?
Mijn vader heeft dat gedaan. Het plaatje is van 1925, van een Jood uit Uithuizen. Waarschijnlijk een handelsman. Het plaatje zal hier misschien per boot aangekomen zijn en wellicht op een kist of een stuk gereedschap hebben gezeten.

Jouw vader is blijkbaar ook een enthousiast zoeker.
Soms nog meer dan ik, ha ha.

Heb je nog meer gevonden op deze plek?
Heel veel kogels en hulzen van munitie. En ik heb daar nog een munt uit de zuidelijke Nederlanden gevonden vant 1710, een klein stukje verder, waar ik het metalen plaatje heb gevonden.

De Duitsers hebben in 1945 op hun vlucht veel munitie en wapens weggegooid, ook hier in het haventje.
Waarschijnlijk zijn die op het land terecht gekomen tijdens het uitbaggeren van het haventje en het Sauwerdermaar.

Kun je aangeven waar je het plaatje precies gevonden hebt?
Ja dat kan, ik pak even de laptop erbij om het aan te wijzen. Het is vlakbij het haventje, op het land achter de woning aan de noordzijde. Er is daar een parkeerplaatsje met wat bomen en struiken. En daar vlak achter in het land met een sloot ertussen heb ik het gevonden. Misschien is het plaatje van een boot in het water gevallen en ook met het uitbaggeren op het land terecht gekomen.

Hoe oud ben je en hoe lang woon je hier al in Sauwerd?
Ik ben vijftien jaar en ik woon hier al heel mijn leven.

Zit je op school? En zo ja welke?
Het Hogelandcollege in Warffum, Havo 3.

Je hobby is dus de metaaldetector, of misschien breder, archeologie?
Ja en daar wil ik later wel in doorgaan.

Je wilt archeoloog worden.
Ja, ik wil ik na de Havo gaan studeren. Ik heb vorig jaar met André Pleszynski (archeoloog bij het ingenieursbureau MUG uit Leek, BK) samengewerkt, bij een opgraving in Ten Post.

Heb je behalve met je metaaldetector ook nog andere vondsten gedaan?
Op het oog, bedoel je? Ja, veel pijpenkopjes en mooie potscherven. Maar het meest doe ik toch met de metaaldetector.

Hoe werkt een metaaldetector?
Je zwaait ermee over de grond. Als er een metalen voorwerp in de grond ligt, tot ongeveer 30 cm diepte, gaat hij piepen. Dat gaat op batterijen. Dan ga je waar hij piept met een schepje graven en dan zoek je de vondst op in de grond. Vaak heb je een koptelefoon op, maar het kan ook wel zonder.

Wat kost zo'n detector?
Die zijn wel vrij duur, een goede kost al gauw 600 euro. Dan heb je een schepje erbij en ook een 'pinpointer', een los apparaatje dat alles dichterbij haalt zodat je nauwkeuriger kunt zoeken.

Wat vind je zo leuk aan het zoeken met een metaaldetector?
De spanning tijdens het zoeken. Je kunt er een verhaaltje bij verzinnen, wat hier gestaan heeft of wat hier gebeurd is. Maar toch vooral de spanning zelf tijdens het zoeken. En ook de datering is leuk. Die kan ik opzoeken op internet, op Google Lens. Als je een foto van het object upload krijg je een foto of afbeelding te zien, die er het meest op lijkt, met de nodige informatie.

Als je bij een boer op het land gaat zoeken, vraag je dat ook eerst?
Ja, ik vraag altijd eerst en meestal krijg ik ook wel toestemming. Ook wel eens niet, want dan is er al een vaste zoeker. Of de boer wil niet dat je het gras beschadigd. Je maakt toch elke keer een gat met het schepje. Het gras is voor de koeien en die zijn het inkomen van de boer.

Waar zoek je nog meer rond Sauwerd?
Op het land van boer Derksen en verder op de moestuin, de akkers van de tuinbouw, tussen Sauwerd en Klein Wetsinge. Daar heb ik ook heel veel gevonden, o.a. de munt uit Danzig. Op de moestuin doe ik dat meestal 's winters als alle tuinvruchten eraf zijn. Toevallig is mijn moeder penningmeester van de moestuin.

Wie was de eigenaar van het naamplaatje ?

Door Gerta Boonstra

De eigenaar

Op het door Cedric gevonden naamplaatje staat de naam *M. Knorringa* en de letters *UH*. Het ligt voor de hand dat die gegevens naam en woonplaats van de eigenaar aanduiden. UH zou dan kunnen staan voor Uithuizen of Uithuizermeeden. Een blik op de website 'Alle Groningers' maakt duidelijk dat er nogal wat Knorringa's gewoond hebben in Uithuizen. Ze behoorden allemaal tot dezelfde grote Joodse familie van slagers, kooplui en veehandelaren. Omdat de familie zo uitgebreid is, treffen we er meerdere Knorringa's aan met een voornaam die met een M. begint. Dat wil zeggen: tot het jaar 1940. Daarna komt de naam Knorringa in Uithuizen niet meer voor. De vraag is dus: Wie van deze Knorringa's was de eigenaar van het gevonden naamplaatje? We vonden de volgende mogelijkheden:

1. *Mozes Knorringa* (1859-1936), koopman, veehandelaar. Zoon van Salomon Heijman Knorringa en Frouke Zondheim.
2. *Maurits Salli Knorringa* (1884-1942), koopman, veehandelaar. Zoon van Comprecht Levi Knorringa en Johanna van Zuiden.
3. *Maks Knorringa* (1886-1965), veehandelaar. Zoon van Heiman Knorringa en Jettiena Lowina Bendiks.

De functie van het plaatje is niet duidelijk. Maar qua uiterlijk is het naamplaatje waarschijnlijk te dateren tussen 1920 en 1935. Daarom lijkt *Mozes Knorringa* als eigenaar wat minder voor de hand te liggen. In 1920 is hij al niet zo jong meer. Bovendien heeft hij de laatste jaren van zijn leven in Groningen gewoond, waar hij in 1936 overleden is.
Blijven over koopman *Maurits Salli Knorringa* en veehandelaar *Maks Knorringa*. Twee zakenlui die beiden ingeschreven stonden bij de Kamer van Koophandel: veehandelaar Maks Knorringa van 1921-1940 en koopman M.S. Knorringa van 1937-1941.

Groenland Wetsinge
Gem. Adorp
Maandag 11 December 1939, 's a.v. 7 uur, in het café VAN ZIJL, zal ten verzoeke van den heer M. KNORRINGA publiek worden verkocht:
1.81.35 H.A. BEST OUD
Groenland
gelegen aan de Nieuwe Wetsingerlaan.
Aanvaarding bij den toeslag, met gestanddoening van nog 1 jaar pacht.
Betaling uiterlijk 1 Jan. 1940.
Jhr. Mr. C. DE RANITZ,
nots. te Winsum.

Nieuwe provinciale Groninger Courant van 2 december 1939 (Via Delpher)

Maurits Salli Knorringa

Maurits Salli was één van de vier kinderen uit het huwelijk van koopman Comprecht Levi Knorringa en Johanna van Zuiden. Hij was vrijgezel en woonde in bij zijn ouders in de Oosterstraat te Uithuizen. Behalve zijn zusje Estella dat al eerder overleed, komt het hele gezin om tijdens de Holocaust. De kinderen en kleinkinderen in Auschwitz of Sobibor, de hoogbejaarde ouders in kamp Westerbork. Journalist Philip Mechanicus die in Westerbork een dagboek bijhield heeft daarin een beschrijving gegeven van de 90-jarige Comprecht Levi Knorringa. Op 26 juni 1943 schrijft hij:

> *"De lieveling van de barak is eergisteren gestorven: opa Knorringa. Maanden geleden werd hij binnengebracht met een oudemannetjeskwaal. Maar anders nog een ferme kerel: een boer uit Uithuizermeeden. Een kerel met een gezonde ronde kop (...), met trouwhartige, argeloze blauwe ogen. Een man met een natuurlijke beschaving, goede manieren, een ontwapenende kinderlijke openheid. Met een taaltje even smeuïg als karakteristiek, een stem knetterend als een zevenklapper. (...) Hij had zelf met het leven afgerekend en zag de dood rustig en bedaard,*

Foto) De 100-jarige S. H. Knorringa (×) te Uithuizen, te midden zijner teigen en verwanten. — Bovenstaande merkwaardige familiegroep bevat vijf zijner kinderen, zes aangehuwde kinderen en achttien kleinkinderen. Achter den krassen en opgewekten grijsaard ziet men op de foto den oudsten zoon en diens echtgenoote, bij welken hij een gezellig thuis vindt. — Vroeger werkzaam koopman, leidt hij reeds sedert 40 jaren een rustig rentenierslleven. (Faber.

De honderdjarige Salomon Heiman Knorringa uit Uithuizen en zijn familie. De foto is gemaakt in 1909 door Faber. Beeldbank Groningen (Uit de collectie van de voormalige gemeente Eemsmond)

> *als een verlossing tegemoet; maar hij was bezorgd voor zijn kleinzoon, wie het grote, gevaarlijke transport boven het hoofd hing. Roerende taferelen bij het bezoek: (...) Het jong klemde zich aan de grootvader vast als aan een beschermengel. Het lot week voor de bezwering van de grijsaard niet terug: de jongen ging de harde weg, die zovelen vóór hem moesten gaan. (...)"*

Ook zoon *Maurits Salli Knorringa* deelde het lot van zijn familie. Op 26 oktober 1942 werd hij in Auschwitz vermoord. Hij was toen 57 jaar.

Maks Knorringa

Maks (ook wel Max of Marcus) was één van de acht kinderen van slager/veehandelaar Heiman Knorringa en Jettina Lowina Bendiks. In 1916 trouwt hij met Henderika van Dam. Hij is veehandelaar en beschikt al vroeg over een automobiel en een (Sarolea) motor. Veel van zijn broers en zussen overleefden de Holocaust niet. Maar Maks voorziet de dreiging kennelijk op tijd. In december 1939 vlucht hij overhaast met vrouw en kinderen naar Californië. Tijd om afscheid te nemen is er kennelijk niet, want dat doet hij pas als hij al aan boord is van het passagiersschip 'Volendam'.

Het is mij niet mogelijk geweest, persoonlijk afscheid van U te nemen, hoe gaarne ik dit ook gedaan had.
Mijn **hartelijken dank** voor het genoten vertrouwen en een tot weerziens.
Hartelijke groet, mede namens mijn Vrouw en Zoons.
MAX KNORRINGA,
a/boord „Volendam".

Nieuwsblad van het Noorden van 10 februari 1940 (via Delpher)

Knorringa in Sauwerd

Maar wie was nu de eigenaar van het door Cedric gevonden plaatje? *Maurits Salli Knorringa* of *Maks Knorringa*? Wie van hen kwam wel eens in Sauwerd en verloor bij een van die bezoeken het naamplaatje? Verder zoekend via Delpher stuiten we op een aantal advertenties over koop en verkoop van een stuk 'Best Oud Groenland' ter grootte van 1.81.35 HA in Sauwerd/ Wetsinge. Uit die advertenties blijkt dat dit stuk Groenland in december 1930 door de heer M. Tillema verkocht was aan *M. Knorringa* te Uithuizen voor 3750 gulden. En op 11 december 1939, enkele maanden voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, wordt datzelfde stuk Groenland door de heer M. Knorringa publiek verkocht in café Van Zijl te Sauwerd.

Dat de *M. Knorringa* uit de advertentie *Maks Knorringa* moet zijn (en niet *Mozes* of *Maurits Salli*), bewijst een brief, die we vonden in het Kenniscentrum van het Joods Museum (Joods Cultureel Kwartier). In die brief, gedateerd op 19 december 1939 schrijft *Maks Knorringa* "dat hij *het land* en het huis heeft verkocht (...) en dat hij hoopt op 24 of 27 januari met de 'Veendam' of de 'Volendam' te vertrekken". Het was dus *Maks Knorringa* die een stuk land in eigendom had in Wetsinge/Sauwerd. Tijdens een van zijn bezoeken moet hij het naamplaatje verloren hebben.

Met de familie Knorringa als geheel is het treurig afgelopen in de Tweede Wereldoorlog. Ongeveer vijftig van hen werden vermoord in Auschwitz of Sobibor. Maks Knorringa - de eigenaar van het naamplaatje - overleefde dankzij zijn tijdige vlucht met de S.S. Volendam. Hij overleed in 1965 in Californië.

De s.s. Volendam vaart op de Nieuwe Maas (1936). Foto François Henry (F.H.) van Dijk

De plaatsing van stolpersteine in Uithuizen

door Bé Kuiper

De recente vondst van een metalen naamplaatje door Cedric Vonck en de ontdekking dat dit plaatje toebehoord heeft aan één van de leden van de Joodse familie Knorringa uit Uithuizen heeft nog een onverwacht vervolg gekregen.
Het toeval wil namelijk dat er op dinsdag 18 maart een aantal Stolpersteine (= struikelstenen) geplaatst zijn in Uithuizen voor vier personen met de naam Knorringa.
Het leek de redactie interessant om beide gebeurtenissen aan elkaar te koppelen.
Daarvoor ben ik naar Uithuizen gereisd om deze steenlegging bij te wonen en ook om wat meer informatie te krijgen. De stenen werden gelegd voor vier personen uit één gezin, die allen tijdens de Holocaust zijn omgekomen. De vier Stolpersteine zijn in het trottoir geplaatst precies op de plaats waar dit gezin het laatst gewoond heeft: Schoolstraat 32. Het huis is inmiddels verdwenen en op die plek staat nu de showroom van Autobedrijf Lantinga. De Stolpersteine liggen voor de ingang van deze showroom.

Kunstenaar Gunter Demnig legt de stolpersteine

Plechtigheid

De struikelstenen zijn van beton en hebben een afmeting van plm. 10 x 10 x 10 cm. De bovenzijde bestaat uit een messing plaatje met de namen van de oorlogsslachtoffers erin gegraveerd inclusief geboortedatum, deportatiedatum, datum van internering en datum van overlijden.
Er waren ongeveer veertig bezoekers bij de plechtigheid aanwezig. Anton Mulder van het organisatiecomité sprak een welkomstwoord, in het bijzonder voor de twee wethouders van gemeente Het Hogeland, Eltjo Dijkhuis en Stefan van Keijzerswaard. Verder gaf hij een uiteenzetting van het hoe en waarom van deze struikelstenen, met de waarschuwing dat we ook in onze tijd alert moeten zijn op schendingen van mensenrechten en discriminatie van mensen en bevolkingsgroepen.
Daarna kwam Teun Juk aan het woord, die onderzoek heeft gedaan naar de familie Knorringa. Hij legde uit wie deze familie was en welke beroepen ze uitoefenden.
Ondertussen legde de Duitse kunstenaar Gunter Demnig (Berlijn, 1947) de stenen, klopte ze stevig aan en waste ze in met zand. Deze kunstenaar is de bedenker van het Stolpersteine-project en begon ermee in Keulen in 1992.
Vervolgens werd door een trompettist de Last Post geblazen, waarna een minuut stilte werd gehouden. Ten slotte legde Kunny Luchtenberg, ook van het organisatiecomité, naast elke steen een witte roos.
Daarmee was de plechtigheid beëindigd.
Na afloop had ik kort contact met Anton Mulder en Teun Juk. Teun brengt binnenkort een boekje uit over de familie Knorringa. Volgens hem is Maks Knorringa (die van het gevonden naamplaatje) met zijn gezin in de late jaren dertig naar de Verenigde Staten geëmigreerd en heeft zo deportatie en vernietiging van hem en zijn familie voorkomen. Dat komt dus overeen met wat we ook zelf al eerder hadden ontdekt. Maks Knorringa was een neef van de familie voor wie de Stolpersteine zijn geplaatst.

De fonkellnieuwe stolpersteine in het trottoir

Nagekomen informatie

De vier geplaatste Stolpersteine in Uithuizen zijn voor Salli Knorringa (1889), zijn vrouw Geertje van Haren (1884) en hun twee zoons Carel Joseph Knorringa (1921) en Betto Johan Knorringa (1924).
Salli Maurits Knorringa is een zoon van Comprecht Knorringa en een broer van Maurits Salli Knorringa, die beiden in het artikel op pagina 12 genoemd worden. Comprecht Knorringa is daar 'opa Knorringa' en Carel Joseph of Betto Johan één van de kleinzoons waarover hij zich in Westerbork zo ongerust maakte.

Het huis waar Maks Knorringa in Uithuizen gewoond heeft. Foto collectie J.E. Ekema, Uithuizen

Balen wol

Later op de dag heeft Teun Juk mij nog gemaild dat hij denkt dat het 'loodje', zoals hij het naamplaatje van M. Knorringa noemt, gebruikt is om iets te labelen, gelet op de twee gaatjes. Daar kon een touwtje door dat ergens aan bevestigd kon worden. Wanneer het plaatje/loodje aan een kist gespijkerd zou zijn, zouden de gaatjes er anders in hebben gezeten.
Waar het loodje dan aan bevestigd zou kunnen zijn, maakt een foto duidelijk die Teun Juk mee zond. Die toont een vrachtauto geladen met balen wol. Er staan een aantal mensen voor, waarvan de tweede van rechts Maks Knorringa is, de man van het naamplaatje. Maks Knorringa handelde kennelijk niet alleen in vee, maar ook in andere zaken, zoals wol. Waarschijnlijk heeft er een overslag bij het haventje van Sauwerd plaats gevonden, waarbij het naamplaatje/loodje dat aan één van de balen wol bevestigd was losgeraakt is. Maks Knorringa was niet onbemiddeld, wat ook te zien is aan het huis dat hij in Uithuizen bewoonde. Hij slaagde er net op tijd in om een groene kaart voor Amerika te bemachtigen, waardoor hij de Holocaust overleefde.

Een vrachtauto geladen met balen wol. Tweede van rechts is Maks Knorringa, de man van het naamplaatje Foto collectie J.E. Ekema. Uithuizen

HEMELRIJK

Boerderij annex Café ‘‘t Hemelrijk’ van de fam. Medema. V.l.n.r. Sikko Medema, Chris Arends, Bouwke Medema-Alting, Toon Arends, vrouw Alberts met kind, Alberts, Venekamp, Harm Perdon, Bouwke Medema-Mekkes

Door Gerta Boonstra

Op de foto zien we de boerderij ‘‘t Hemelrijk’ die zich iets ten zuiden van Adorp bevindt op de hoek van de Provincialeweg met de Oude Adorperweg. In het nu verbouwde pand bevindt zich al vele jaren een vogelopvang, maar de oorspronkelijke boerderij is veel ouder en behoorde tot het kerspel Harssens.
Al halverwege de 18e eeuw is de bewoner van het ‘‘t Hemelrijk’ niet alleen boer, maar ook herbergier of kastelein. Een dubbelfunctie die met onderbrekingen blijft bestaan tot 1908, het jaar waarin deze foto werd genomen.
De laatste kastelein van ‘‘t Hemelrijk’ was Marten Medema (1843-1908). Na een veelheid aan beroepen (huisknecht, dagloner, watermolenaar en koemelker) werd de 52-jarige Medema uit Zuidhorn in 1895 de nieuwe - en zoals zou blijken – ook de laatste herbergier van ‘‘t Hemelrijk’. Met zijn vrouw Bouwke Mekkes en hun zes kinderen betrok hij het pand dat bij wandelaars uit de stad Groningen zeer geliefd was als café en uitspanning. Hier kon men op een zomerse dag z’n dorst lessen, uitrusten en zich te goed doen aan een soort dikke soep, ook wel wrongel genoemd.

Tapvergunnig ingetrokken

Op de foto ontbreekt de kastelein Marten Medema. Hij was enkele maanden eerder, op 2 mei 1908, overleden. Helemaal rechts zien we wel zijn weduwe Bouwke Medema-Mekkes en helemaal links (met fiets) hun zoon Sikko Medema. Misschien is ook de vrouw in het midden, Bouwke Medema-Alting, familie, maar dat weten we niet zeker. De anderen zijn misschien buren of voorbijgangers. Omdat een vroegere eigenaar van de foto hun namen genoteerd heeft, weten we wel hoe ze heten, maar niet wie ze zijn.
Ondanks het feit dat de kastelein al overleden is, heeft het ‘‘t Hemelrijk’ nog steeds een café functie. Duidelijk te zien is dat er beugelflessen drank (bier?) op tafel staan. Alle mannen, behalve zoon Sikko en het jongetje rechts hebben een glas of fles in de hand. De vrouwen drinken niet, behalve de weduwe Bouwke Medema-Mekkes, die kennelijk de functie van café-houdster van haar man heeft overgenomen. In 1909 zou de gemeente Adorp de tapvergunning van de weduwe Medema intrekken, waardoor er voorgoed een einde kwam aan de café-functie van ‘‘t Hemelrijk’.
In het fotoarchief van de Historische Kring Ubbega bevinden zich nog een aantal herinneringen aan het echtpaar Medema-Mekkes zoals de twee portretfoto’s links.

Marten Medema (1843-1908)

Bouwke Mekkes (1851-1938)

Als het echtpaar in 1897 25 jaar getrouwd is, zorgen hun kinderen Imke (22), Sikko (17), Nicolaas (15), Ubel (12), Harmina (10) en Bouwke (7 jaar) voor dit een prachtige herinneringsgedicht, dat de tand des tijds heeft doorstaan.